

ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНА ОБСТАНОВКА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТОК ВЕСНИ 1944 РОКУ. ЗАМИСЛИ СТОРІН

У статті здійснений аналіз оперативно-стратегічної обстановки в Україні напередодні другого етапу стратегічної наступальної операції радянських військ на Правобережжі. Висвітлені замисли протиборчих сторін на подальші дії та підготовчі заходи до відновлення наступу українських фронтів.

Ключові слова: Друга світова війна, Червона армія, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція, Вермахт.

Наприкінці зими 1944 р. після запеклих битв за Правобережну Україну радянсько-німецький фронт стабілізувався по лінії Рожище, Луцьк, Дубно, Шумськ, Ямпіль, Шепетівка, Любар, Липовець, на захід від Жашкова, Звенигородки, Кіровограда, Кривого Рога і далі по Дніпру від Великої Лепетихи до устя ріки. У ході наступальних операцій на Правобережжі України взимку 1943–1944 рр. радянські війська завдали серйозних поразок противнику і звільнили значні території, однак повністю покладених на них завдань не виконали. Армії українських фронтів так і не вийшли на рубіж Південного Бугу. Загальна стратегічна мета зимової компанії 1944 р., а саме: виходом до Карпат розсічення німецької оборони на Україні навпіл, оточення та знищення основних сил груп армій «Південь» та «А», вихід на державний кордон СРСР, створення умов для подальшого наступу на Балкани та примушення гітлерівських союзників Румунії, Угорщини та Болгарії до виходу з війни, досягнута ще не була.

Війська Вермахту також не досягли поставленої перед ними мети. Об'єднання та з'єднання груп армій «Південь» та «А» не виконали вимог Адольфа Гітлера щодо відновлення оборони по Дніпру, зазнали ряд поразок внаслідок наступальних операцій радянських військ, не спромоглися ефективно провести контр наступальну операцію в районі Погребищ, Оратова, не втримали нікопольський плацдарм. Зазнавши серйозних втрат в Україні, німецьке командування, виходячи із загальної стратегічної мети — затягування війни до сприятливішої обстановки — вирішило закріпитися на зайнятих рубежах, зберегти за собою райони Правобережної України,

що залишилися під окупацією, як джерело продовольства і сировини і не допустити радянські війська на Балкани. Зважаючи на величезні втрати, яких зазнали німецькі війська в січні та лютому 1944 р. на радянсько-німецькому фронті, гітлерівське командування передбачало використати весняну перерву в активних бойових діях для поповнення своїх військ шляхом проведення тотальної мобілізації. А. Гітлер розраховував, що в умовах весняного бездоріжжя радянські війська в Україні не зможуть розвернути значних наступальних операцій і тим самим буде забезпечена можливість поповнення і упорядкування своїх військ, а також створення міцної глибокоешелюваної оборони.

Після зимових поразок німецьке командування вже не розраховувало на відновлення оборони по Дніпру, а лише намагалося закріпитися на зайнятих рубежах. Противник сподівався, що через значні втрати і весняне бездоріжжя радянські війська не зможуть продовжувати наступальні операції, не вестимуть активних бойових дій на південній ділянці фронту. Очікуваний перепоочинок гітлерівці хотіли використати для поповнення і відновлення сил, створення надійної оборони¹. Такі погляди поширені в працях вітчизняних істориків, та дублюють підходи радянської історіографії. Проте надію на весняне бездоріжжя фанатично висловлював хіба Гітлер. Військове командування не покладалось на ілюзії. На цю обставину вказують німецькі мемуаристи² та воєнні історики³.

Командувач групою армій «Південь» фельдмаршал Е. Манштейн передбачав, що найбільшу загрозу можуть скласти операції радянських військ на північній ділянці фронту підпорядкованих йому армій. Він зазначав: «Якби, максимально зосередивши сили, росіянам вдалось до початку бездоріжжя прорвати фронт 4-ї танкової армії, то в першу чергу вони заволоділи би залізничну колію, що проходила зі Львова через Жмеринку на Південну Україну і була надзвичайно важливою для забезпечення південного крила німецьких армій. Внаслідок цього, продовжуючи наступ на південь, противник зміг вийти у глибокий фланг і тил південного крила Східного фронту... Якщо лівий фланг групи армій був би таким чином обійдений, то вона була би відкинута на південь до Карпат. З другої сторони через Львів Світи могли би вільно увірватись в Галичину і навіть Польщу. Обидва варіанти розвитку подій потрібно було попередити любою ціною»⁴.

На початку березня Рейнхард Гелен, у той час полковник Генерального штабу Німеччини, подав оцінку ситуації, в якій чітко описав наміри противника. На основі розвідувальних даних Гелен проаналізував плани Ставки ВГК з вражаючою точністю. Він доповів: «Росіяни готові здійснити операцію по оточенню німецького південного флангу. З цією метою найближчим часом 1-й Український фронт здійснить великомасштабний

наступ проти нашого 59-го корпусу на південь від Прип'ятських боліт, щоб ударити в напрямку на Польщу. Одночасно вони повернуть на південь до Дністра, щоб обійти німецький південний фланг. 2-й Український фронт Конева наступатиме з району Звенигородки, з метою прорвати ослаблену 8-у армію, ударити у напрямку Румунії і спільно з 1-м Українським фронтом оточити сили наших 1-ї та 4-ї танкових армій, які ще знаходяться на схід від Дністра»⁵.

Проте Гітлер відмовився визнати цю очевидну небезпеку. Він залишився глухий до всіх пропозицій і покладався на весняне бездоріжжя, яке, як він вірив, паралізує всі великомасштабні операції радянських військ. Грунтуючись на цьому він постійно відмовляв у підсиленні німецьких військ на Україні за рахунок інших ділянок фронту та вважав пріоритетом ліквідацію загрози англо-американського десанту на Заході. Тому Манштейн та Клейст мали розраховувати на власні резерви. У їх розпорядження передавалось лише три піхотні дивізії.

Угрупування німецьких військ, яке діяло на Правобережній Україні, у результаті попередніх бойових дій було значно ослаблене, проте продовжувало залишатися ще достатньо сильним. На початок березня в Україні діяло до 33% від загального числа піхотних, 75% танкових і 50% моторизованих дивізій, що діяли у той час на всьому радянсько-німецькому фронті. Більшість танкових і частина піхотних дивізій були виведені в резерв для упорядкування і доукомплектування особовим складом і озброєнням, технікою та майном. Німецькі дивізії нараховували від 8 до 10 тис. чоловік. Дії військ груп армій «Південь» і «А» підтримувалися 4-м повітряним флотом. У резерві гітлерівського командування знаходилися в районі Яс — 4-а румунська армія (сімнадцять дивізій) і в Угорщині — 1-а угорська армія (сім дивізій і бригад)⁶. Всього після активних бойових дій зими 1944 р. противник нараховував 44 піхотні дивізії, 15 бойових груп піхотних дивізій, 2 охоронні дивізії, 12 танкових дивізій, 5 бойових груп танкових дивізій, 1 рештки танкової дивізії, 4 моторизованих дивізії та 1 моторизовану бригаду⁷.

Командування групою армій «Південь» вже тривалий час і з великим занепокоєнням стежило за положенням па своєму лівому фланзі на ділянці Луцьк, Шепетівка. Противник враховував, що удар радянських військ в цьому районі відсікав всі німецькі війська, що діяли на Правобережній Україні, від центральних районів Німеччини і притискував їх до Карпат. В кінці лютого, коли, на думку противника, небезпека такого удару стала особливо реальною, німецьке командування здійснило серйозні заходи з посилення оборони на суміжних флангах 1-ї і 4-ї танкових армій. Найбільш небезпечним для своїх військ командування групи армій «Південь» вважало удар військ 1-го Українського фронту з ямпільського

плацдарму. У зв'язку з цим Е. Манштейн вирішив вжити рішучих заходів, здійснити значні перегрупування всередині групи армій, запросив допомогу у головнокомандування сухопутних військ та організував планування оборонної операції, замислом якої передбачалось проведення маневреної оборони та потужні контрудари танкових військ.

Стурбований загрозою, яка нависла над лівим флангом групи армій, Е. Манштейн, відразу після завершення боротьби за долю оточених в районі Корсунь-Шевченківського двох корпусів, розпочав значне перегрупування військ, у результаті якого 1-а танкова армія змістилась вправо і прийняла на себе відповідальність та війська від 4-ї танкової армії у смузї 200 км, а сама передала 8-й армії 60-км фронту зі свого правого флангу. Стик між 4-ю і 1-ю німецькими танковими арміями на 1 березня проходив західніше Проскура в районі Чорний Острів. Таким чином, основні зусилля 4-ї танкової армії зосереджувалися на прикритті львівського і тернопільського напрямків, а 1-ї танкової армії — проскурівського і вінницького напрямків. Разом зі своєю ділянкою оборони зі складу 4-ої танкової армії в 1-у танкову армію передавався 59-й армійський корпус. В район Старокостянтинів, Проскурів був спрямований штаб 3-го танкового корпусу, який об'єднав під своїм керівництвом 1, 11, 16, 17-у танкові дивізії та артилерійську дивізію з уманського напрямку. На тарнопільському напрямку створювалось оперативне угруповання під управлінням штабу 48-го танкового корпусу. З-під Луцька в район Тарнополя, Волочеська прибувала 7-а танкова дивізія, з уманського напрямку танкова дивізія СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер», крім того 305-й батальйон важких танків. Закінчення зосередження цих сил намічалось на 1-5 березня. До 7–10 березня намічалось підсилити групу армій «Південь» перекиданням з Німеччини трьох піхотних дивізій резерву ОКХ (68, 357, 359) в район Тарнополя⁸.

Радянське верховне командування, враховуючи наміри противника скористатися перервою у бойових діях для упорядкування військ, вирішило, не зважаючи на несприятливу погоду і бездоріжжя, на початку березня приступити до здійснення остаточного розгрому німецьких військ на Правобережній Україні.

У середині лютого 1944 р. були уточнені плани щодо остаточного визволення Правобережної України, Півдня і Криму й окреслено послідовність проведення операцій⁹. Замисел Ставки полягав у тому, щоб на початку березня одночасними ударами трьох українських фронтів на чортківському, уманському і новобузькому напрямках розколоти німецьке угруповання військ на ізольовані частини, оточити та знищити ворожі об'єднання, завершити розгром груп армій «Південь» і «А», очистити від окупантів Правобережну Україну і, вийшовши до Карпат, створити спри-

ятливі умови для подальших дій у напрямку на захід та в бік Балкан. Головний удар по найважливішому і найчисельнішому угрупованню противника мали завдати війська 1-го і 2-го Українських фронтів на чернівецькому й уманському напрямках¹⁰. Пізніше цю операцію двох фронтів назвуть Бузько-Дністровською¹¹, нашим сучасникам вона відома як Проскурівсько-Чернівецька та Умансько-Ботошанська фронтові наступальні операції. Для забезпечення здійснення операції військ 1-го і 2-го Українських фронтів мали організувати наступ війська 2-го Білоруського і 3-го Українського фронтів на флангах головного ударного угруповання.

Відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандування за № 220029 від 18 лютого 1944 р. 1-й Український фронт мав підготувати наступальну операцію з включенням до складу ударного угруповання 13, 60, 1 гв., 3-ї гв. і 4-ї танкових армій. Удар було наказано нанести з фронту Дубно, Шепетівка, Любар в південному напрямку із завданням розбити угруповання противника в районі Кременець, Старокостянтинів, Тернопіль і оволодіти рубежем Берестечко, Броди, Тернопіль, Проскурів, Хмільник. Надалі, міцно забезпечуючи себе з боку Львова, наступати в загальному напрямку на Чортків з метою відрізати шляхи відходу південної групи німецьких військ на захід в смугі на північ від Дністра. Наступ мав розпочатись 4–6 березня 1944 року. На опрацювання плану операції відводилось 7 діб. Він мав бути поданий до Генштабу на затвердження не пізніше 25 лютого¹².

2-й Український фронт відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандування за № 220030 від 18 лютого 1944 р. мав підготувати наступальну операцію з включенням до складу ударного угруповання 27, 52, 4-ї гв. армій та 5гв., 2 і 6-ї танкових армій. Удар було наказано нанести з фронту Виноград, Звенигородка, Шпола в загальному напрямку на Умань з метою розгрому угруповання противника в районі Умані і виходу на рубіж Ладижин, Гайворон, Ново-Українка. Надалі продовжувати наступ з метою виходу на р. Дністер на ділянці Могилів-Подільський, Ягорлик¹³.

Ширина смуг наступу ударних угруповань фронтів складала для 1-го Українського фронту 160 км., для 2-го Українського фронту 65 км. Загальна ширина смуги наступу ударних угруповань цих фронтів складала 225 км. Рубежі найближчих завдань фронтів намічались по лінії Південного Бугу. Напрямок подальшого наступу визначався для 1-го Українського фронту — Чортків з метою відрізати шляхи відходу противника у смугі на північ від Дністра, для 2-го Українського фронту кінцевою метою теж був визначений вихід на Дністер в районі Могилів-Подільська. Удари військ 1, 2 і 3-у Українських фронтів повинні були привести до розтину всього фронту противника, оточенню і знищенню головних сил групи армій «Південь».

Військам 3-го Українського фронту 28 лютого ставилося завдання розгромити противника на правому березі р. Інгuleць, а потім противника, який обороняв Миколаїв.

Командувач 2-го Білоруського фронту 4 березня отримав директиву Ставки ВГК на підготовку Ковельсько-Брестської наступальної операції.

Верховне Головнокомандування надавало особливе значення досягненню раптовості наступу і вимагало всі заходи, пов'язані з підготовкою операцій, проводити в суровій таємниці, з дотриманням всіх заходів маскування. На думку радянського командування, проведення фронтових наступальних операцій мало стати несподіваним для ворога, який виключав можливість активних бойових дій без оперативної паузи за складних погодних умов, і не давало йому часу для приведення своїх військ у порядок. Насправді, командування групи армій «Південь» розгадало наміри радянської сторони та активно готувалось до відбиття наступу 1-го Українського фронту¹⁴. А після того як німцям вдалося отримати конкретні відомості про підготовку наступальної операції 1-го Українського фронту з району Полісся у напрямку на Дністер, вони почали вживати термінових контрзаходів¹⁵.

Призначаючи терміни нових операцій для військ 1-го і 2-го Українських фронтів, Ставка виходила з необхідності не дати противникові часу для поповнення своїх військ, підвезення боєприпасів, вдосконалення оборони. Якщо для військ 1-го і 2-го Українських фронтів пауза між операціями досягала 15–16 діб, то для військ 3-го Українського фронту — всього 6–7 діб. Короткий термін між наступальними операціями ускладнював організацію оборони противником на нових рубежах. В той же час він створював труднощі організаційного характеру для радянських органів управління і військ. Основна маса радянських військ мала можливість отримати відпочинок всього в межах 3–4 діб, оскільки з 22–23 лютого повинні були початися марші і пересування, пов'язані з майбутніми перегруповуваннями.

Відповідно з директивами Ставки ВГК проводилося велике перегруповування військ. Зі складу 1-го Українського фронту в 2-й Український фронт передавалися 40-а армія, 2-а і 6-а танкові армії; 47-а армія виводилася у резерв Ставки Верховного Головнокомандування. Правофланговий корпус 13-ї армії разом з його смугою був переданий до складу 2-го Білоруського фронту. У свою чергу, 1-й Український фронт був посилений 4-ю танковою армією, переданою 22 лютого з резерву Ставки Верховного Головнокомандування. 2-й Український фронт передав 57-у армію до складу 3-го Українського фронту. До складу 3-го Українського фронту були передані також 5-а ударна, 28-а армії і 4-й гв. кавалерійський корпус з 4-го Українського фронту. Встановлювалися також і нові розмежувальні лінії між фронтами¹⁶.

Одночасно були вжиті заходи до поповнення військ особовим складом. Тільки у лютому 1944 р. Українськими фронтами було мобілізовано на звільнених територіях 212 тис. осіб. Всього ж у першому кварталі радянські війська в Україні отримали 766 334 призовника та 60 401 особу маршового поповнення¹⁷ (без врахування чисельності з'єднань, які надходили з резервів Ставки ВГК). Проте, попри всі намагання, людей не вистачало, середня чисельність стрілецької дивізії була доведена: у 1-му Українському фронті — близько 6000 осіб, у 2-му Українському фронті — 4500, і у 3-му Українському фронті — близько 4000¹⁸.

Для матеріально-технічного забезпечення майбутніх операцій тривала напружена робота тилу. Особлива увага приділялася відновленню залізничної мережі, яке здійснювали залізничні війська та формування наркомату шляхів сполучення. Для забезпечення перевезень в інтересах радянських військ, які діяли на території України щоденно подавалось близько 2,5 тис. вагонів¹⁹. Робилося все можливе для поповнення військ боєприпасами та озброєнням, зокрема танками і самохідно-артилерійськими установками. В ході підготовки до весняних наступальних операцій у лютому 1944 р. Українські fronti отримали 87 тис. одиниць стрілецької зброї, 1758 гармат та мінометів, 754 танки²⁰. Озброєння та техніка продовжували масово поступати у війська і в ході ведення активних бойових дій. При цьому основні ресурсні потоки виробленого промисловістю СРСР та отриманого по ленд-лізу в цей час спрямовувались в Україну. В I кварталі 1944 р. сюди надійшло близько 50% артилерійських систем (4803 одиниці) та 75% танків і САУ (4655)²¹.

У ході наступу радянських військ між 1-м Українським та Білоруським фронтами до середини лютого 1944 р. утворився значний розрив у районі басейну Прип'яті–Полісся. Тут на більш ніж 300-кілометровій ділянці від дельти Птичі (на захід від Мозиря) до Рожища (на північ від Луцька) діяли війська 61-ї армії Білоруського фронту (8 стрілецьких і 6 кавалерійських дивізій) і 13-ї армії 1-го Українського фронту (3 дивізії 77-го стрілецького корпусу).

Для забезпечення правого крила стратегічного угруповання радянських військ на Правобережній Україні та плануючи наступ на самостійному ковельсько-брестському напрямку на стику Білоруського і 1-го Українського фронтів, 17 лютого 1944 р. Ставкою ВГК було прийнято рішення створити 2-й Білоруський фронт (Білоруський фронт перейменовувався в 1-й Білоруський)²². Командуючим 2-го Білоруського фронту став 1-й заступник командувача 1-го Українського фронту генерал-полковник П. Курочкін. Штаб 2-го Білоруського фронту розташувався в місті Сарни. Того ж дня у Генеральному штабі РСЧА було підготовлено директиви на передачу стрілецьких з'єднань у підпорядкування нового фронтового

управління²³. Всього до складу фронту ввійшли: 61-а армія (командуючий генерал-лейтенант П. Белов), управління 47-ї армії (командуючий генерал-лейтенант В. Полєнов), 70-а армія (командуючий генерал-лейтенант І. Ніколаєв), 125-й стрілецький корпус (командир генерал-майор Ф. Пархоменко) і 6-а повітряна армія (командуючий генерал-лейтенант авіації Ф. Полинін) з резерву Верховного Головнокомандування, а також Дніпровська військова флотилія (командуючий капітан 1 рангу В. Григор'єв), ряд артилерійських та інженерно-саперних з'єднань²⁴.

Відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандування за № 220044 від 4 березня 1944 р. 2-й Білоруський фронт мав підготувати наступальну операцію на ковельському та брестському напрямках²⁵, в історіографії відому як Поліська операція (15 березня — 5 квітня 1944 р.).

На початку березня 1944 р. 1-й Український фронт, який діяв у смузі шириною 400 км, мав у своєму складі п'ять загальновійськових, три танкові, одну повітряну армії — 56 стрілецьких, шість кавалерійських дивізій, сім танкових корпусів, три механізовані корпуси, 11 963 гармат і мінометів всіх калібрів, 1409 танків і самохідно-артилерійських установок, 477 літаків.

2-й Український фронт, який діяв у смузі шириною 300 км, мав у своєму складі сім загальновійськових, три танкові, одну повітряну армії — 56 стрілецьких, три кавалерійські дивізії, шість танкових і чотири механізовані корпуси, 8890 гармат і мінометів, 670 танків і самохідно-артилерійських установок, 551 літак.

3-й Український фронт, який діяв у смузі шириною до 400 км, мав сім загальновійськових і одну повітряну армії — 57 стрілецьких, три кавалерійські дивізії, один танковий і два механізованих корпуси, 9092 гармат і мінометів, 573 танки і самохідно-артилерійські установки і 593 літака.

4-й Український фронт здійснював підготовку наступальної операції зі звільнення Криму і тому в третьому етапі стратегічної операції на Правобережній Україні участі не брав. В його складі залишались 2-а гв. та 51-а армії.

Дані про загальну чисельність військ, зосереджених на початок радянських березневих наступальних операцій, на правобережжі Дніпра суттєво різняться навіть у радянській історіографії. Значна група російських та вітчизняних авторів використовує у роботах цифрові показники, запропоновані в працях військового історика А. Грильова²⁶. Поряд з тим версія, запропонована у спеціальній воєнно-історичній літературі, подає нам інші співвідношення²⁷. Для ілюстрації цієї думки пропонується цифровий матеріал, викладений у порівняльній таблиці.

Співвідношення сил сторін на Правобережній Україні
на початок березня 1944 р.

Сили і засоби	У спеціальній військово-історичній літературі			За А. Грильовим			За С. Михалевим
	1, 2, 3-й УФ	Грп. арм. «Південь», «А»	Співвідношення	1, 2, 3-й УФ	Грп. арм. «Південь», «А»	Співвідношення	Крім того 2-й БФ
Всього людей	2111987	бл.1000000	2,1:1	1930000	1400000	1,4:1	150000
В т.ч. у сд (пд., охр.д)	824457	бл.470000	1,7:1				
Гармати і міномети	27718	бл.10000	2,7:1	29700	14500	2:1	3000
Танки (тільки справні)	2652	1059	2,5:1	2442	2000	1,2:1	120
Літаки (тільки справні)	1621	1475	1,1:1	1578	1530	1:1	122

Близьке до першої позиції число танків, задіяних на початку березня 1944 р. у військах трьох Українських фронтів, подають нам автори колективної праці «Історія бронетанкових і механізованих військ Радянської Армії» — 2121 танк та 518 САУ²⁸.

Автор схильний до того, що чисельність та співвідношення сил і засобів сторін, взятих до аналізу у спеціальній військово-історичній літературі, заслуговують більшої довіри. Отже, радянські війська рішуче переважають противника у людях, танках, артилерії. Це дозволяло створити рішучу перевагу в силах і засобах на вибраних напрямках головних ударів.

Роль головної ударної сили Українських фронтів при здійсненні майбутніх операцій мали відіграти танкові та механізовані війська. Всі танкові армії РСЧА мали взяти участь у Бужсько-Дністровській операції: 1, 3-го та 4-а танкові армії у складі 1-го Українського фронту; 2, 5-го та 6-а — у складі 2-го Українського фронту. Крім того, війська 3-х фронтів та 18-ти загальновійськових армійських об'єднань, які діяли на Правобережжі, мали окремі три танкових, один механізований та чотири кавалерійських корпуси. До складу загальновійськових армій в якості танків безпосередньої підтримки піхоти були включені 5 окремих танкових бригад, 18 танкових і 17 самохідно-артилерійських полків²⁹.

При підготовці операції і особливо в її ході вирішальне значення для успіху дій наземних військ мав маневр артилерією. Перед початком Бужсько-Дністровської операції щільність артилерії на ділянках прориву була доведена у 1-у Українському фронті до 200 стволів на 1 км, у 2-у Українському фронті до 150 стволів на 1 км³⁰.

Для створення переваги в авіації Ставка ВГК планувала перебазувати значні сили авіації далекої дії на аеродроми України. З метою забезпечення протиповітряної оборони наприкінці лютого утворювались Одеський та Львівський райони ППО³¹.

Важлива роль щодо сприяння проведення операцій радянських військ в Україні відобразилась партизанам. На них покладались завдання здійснювати розвідку, громити тили німецької армії, підривати мости та залізничні ешелони, захоплювати населені пункти, тощо. В результаті партизанських дій на Україні у січні–березні ворогові були нанесені значні втрати: винищено до 30 тис. солдатів і офіцерів; пущено під укіс і підірвано 501 ешелон, 7 бронепоездів, розбито 472 паровози; знищено 90 танків і бронемашин, 14 літаки, 569 автомашин, 87 залізничних і шосейних мостів³². Дії партизан узгоджувались з діями регулярних військ та координувались Українським штабом партизанського руху та його представництвами при Військових радах фронтів³³.

Партизанські загони та з'єднання являли собою грізну силу. Для прикладу, у з'єднанні ім. Михайлова (командир Одуха) на озброєнні перебувало 2 німецьких танки, 8 гармат, 80 мінометів, 20 автомобілів, 12 мотоциклів. Гужовий транспорт нараховував 1,5 тис. коней³⁴.

Територія Правобережної України значно постраждала в ході війни, значно знизилась чисельність населення, а отже — мобресурсів. Так у Києві залишалось близько 100 тис. населення, у Рівному — до 20 тисяч³⁵. Населення, що проживало на означеній території, по різному відносилось до подій на радянсько-німецькому фронті. Більшість активно допомагала радянським партизанам і зустрічала радянських бійців, як своїх рятівників від нацистського ярма. Активно здійснювалась мобілізація на звільнених від окупації територіях. До кінця квітня місяця 1944 р. по Харківському військовому округу до Червоної армії було мобілізовано близько 694 тис. військовозобов'язаних, по Київському — 1 млн. 37 тис., в т.ч. більш як 170 тис. із західних областей³⁶. Українці, відповідно статистичних даних, склали третину чисельності українських фронтів³⁷.

Постійно здійснювались заходи агітаційно-пропагандистської роботи. Зокрема на мітингу, проведеному в м. Сарни 14 січня, був присутній секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов. Він проголосив: «Ми зібралися в Сарнах, щоб відсвяткувати його звільнення. Сила народу, організована нашою партією, розгромила німців... Дуже недалекий той день, коли всі радянські землі будуть звільнені від німецьких загарбників... Наш народ волелюбний... Він господар своєї країни, в цьому його сила; він непереможний». М. Хрущов привів факти, що свідчили про протистояння українських націоналістів відносно радянської влади³⁸.

На всю глибину операційного району 1-го Українського фронту і особливо на теренах Рівненської, Тернопільської та Івано-Франківської

областей діяла густа мережа загонів Української Повстанської Армії. Оцінка їх чисельності залишається дискусійним питанням. Дослідники вказують на чисельність від 20 до 500 тис. осіб. Найбільш вірогідно, що станом на лютий місяць 1944 р. чисельність бійців УПА на Волині була близькою до 20 тис. Зокрема такі дані подає начальник оперативного відділу УПА — Північ полковник М. Омелюсик³⁹. Німецькі органи безпеки подають значно перебільшене число — 80 тис. Можливо, вони зараховують до цього числа бійців сільської самооборони.

Щодо конкретних бойових одиниць УПА. Базовою тактичною одиницею була сотня, поділена на чоти та рої. Чисельність сотні коливалась від 80 до 200 чоловік. У 1943–1944 рр. існувала тенденція об'єднань сотень у курені (кілька сотень) та бригади (кілька куренів)⁴⁰. Станом на весну 1944 р. звіти Українського округу НКВС фіксують великі загоны: «Південна група Енея» — 3588 бійців; «Курінь Шаули» — 244 бійця, «Чернець Байда» — 510; «Богун» — 101. Типовими були загоны у 50–150 бійців та бойові групи чисельністю 10–15 бійців, за даними радянських спецслужб на Волині їх нараховувалися сотні⁴¹.

З наближенням радянсько-німецького фронту характер стосунків оунівців з німецькою окупаційною владою змінювався від протистояння до компромісу. Бойові групи УПА та підпілля ОУН готувались до ведення боротьби в радянському тилу. Командування УПА 24 грудня 1943 р. затвердило «Тактичні інструкції», відповідно до яких заборонялось вступати в бої з регулярними радянськими військами, повстанцям наказувалося розосередитись по селах і хуторах, відійти в глиб лісових масивів і очікувати переходу фронту далі на захід. Проте командири загонів та бойових груп часто порушували це розпорядження. Відтак тільки у смузі 13-ї армії з 7 січня до 2 березня 1944 р. було зафіксовано 200 нападів бойовиків УПА на колони з військовим майном, тиліві установи, склади, невеликі підрозділи (до роти). За це період було вбито 439 червоноармійців. В березні–квітні таких нападів вже було 350⁴².

Ці події знайшли відображення у мемуарах багатьох сучасників. Зокрема командувач 1-ю гв. ТА М. Катуків свідчить: «У ті зимові місяці чимало клопотів завдали нам бандерівські банди... Довелось виділяти частину бойових засобів для боротьби з ними... Жертвою підлих рук бандерівців пав і командувач бронетанковими і механізованими військами 1-го Українського фронту генерал-лейтенант танкових військ Андрій Дмитрович Штенев»⁴³. Генерал А. Штенев загинув 29 січня 1944 року. Рівно через місяць, в особливий день високосного року, відбувся напад на колону командувача фронтом генерала армії М. Ватутіна. Враховуючи, що цей випадок значно вплинув на подальший перебіг подій, варто зупинитися на ньому більш детально.

29 лютого 1944 року генерал Ватутін потрапив у засідку боївки УПА. Деталі цієї операції УПА ще й досі до кінця не з'ясовані. Напад був описаний членом Військової ради 1-го Українського фронту генерал-майором К. Крайнюковим, який став особистим свідком цих подій. Серед мальовничих подробиць, які героїзують як поведінку самого командувача фронтом, так і його оточення, Крайнюков наводить у своїй розповіді доповідь про поранення Ватутіна, що він особисто надіслав по ВЧ Сталіну.

«Товаришу Сталіне!

Доповідаю про випадок з генералом армії тов. Ватутіним. 29.02.1944 р., повертаючись зі штабу 13-ї армії, разом із товаришем Ватутіним у складі чотирьох машин та з особистою охороною у кількості 10 чол., о 18.50 при в'їзді на північну околицю села Миляти, що у 18 км на півдні від Гощі, були піддані нападу з боку бандитів чисельністю 350 чоловік. У перестрілці тов. Ватутіна було поранено. Всі заходи щодо вивозу пораненого тов. Ватутіна із району нападу вжиті. Характер поранення: наскрізне кульове поранення правого стегна з переломом кістки. За попереднім висновком хірурга 13-ї армії, поранення відноситься до категорії важких, потребує лікування мінімум два місяці. До надання медичної допомоги залучені всі найкращі сили. На 3.00 1.03.1943 р. стан здоров'я тов. Ватутіна задовільний. Знаходиться у 506-му армійському шпиталі в м. Рівне. Лікарі наполягають упродовж трьох діб не чіпати, а 02.03.1944 р. обов'язково евакуювати літаком «Дуглас» до Москви.

Член Військової ради 1-го Українського фронту генерал-майор Крайнюков. 7.00 01.03.1944 р.»⁴⁴.

Крайнюков був не єдиним свідком нападу на Ватутіна, що описав події того фатального для командувача дня. Згідно з розповіддю Ундира (уродженець із с. Сіянци, 1923 р. народження, з селян, з 3-ма класами освіти, Ундир із січня 1944 р. став членом так званої сотні «Зеленого»), вранці 29 лютого загін у кількості 80–90 чол. вийшов із с. Дубенці, щоб зробити засідку в районі Милятин — Сіянци. Вже надвечір, на дорозі із с. Тисова повстанці побачили чотири автомашини, три з яких були легкові. «Зелений» наказав організувати в районі Милятинських хуторів засідку і відкрити сильний вогонь по автомашинах. Одна з цих машин була пошкоджена і зупинилась, а інші швидко розвернулися і втекли⁴⁵.

Розслідуваннями обставин нападу на генерала Ватутіна займався СМЕРШ⁴⁶. Виділялись значні сили військ охорони тилу фронту та військ НКВД на боротьбу із загонами УПА. Вдалося знайти місцезнаходження «Зеленого». Загін його було оточено і майже повністю винищено⁴⁷. Відповідно звітної карти бойових операцій військ НКВД Українського округу в районі Милятина 29 березня 1944 убито 136 вояків УПА, захоплено 18⁴⁸.

М. Ватутіна відвезли на лікування до Києва. Хід лікування висвітлений у матеріалах архівної справи особливого відділу ЦК КПУ⁴⁹. Стабільний спочатку стан різко погіршився. 5 квітня зроблена висока ампутація стегна. Подальші повідомлення почали провіщати тривогу. У ніч на 15 квітня 1944 р. генерала Ватутіна не стало. Було йому тоді всього 42 роки — пора розквіту його дарування і полководницької діяльності. 17 квітня 1944 р. похорони, траурний мітинг, війська схилили бойові прапори перед могилою видатного полководця. Напередодні двадцятиріччя Перемоги над у Великій Вітчизняній війні Президія Верховної Ради СРСР присвоїла генералу армії М. Ватутіну звання Героя Радянського Союзу (посмертно). У місті-герої Києві над привільним Дніпром підноситься монументальний пам'ятник генералу армії М. Ватутіну з написом «від українського народу»⁵⁰.

Німецький дослідник Пауль Карель у книзі «Східний фронт» так оцінює ці події. «Маршал Жуков змінив генерала Ватутіна в кінці лютого, після того, як на Ватутіна напали і серйозно поранили українські націоналісти. Енергійний радянський генерал Ватутін помер 15 квітня. Він був одним з кращих і одним з небагатьох воєначальників, яких коли-небудь випускали академії Червоної армії. І цей видатний генерал згинув в критичний момент війни»⁵¹.

У командування 1-м Українським фронтом з 2 березня вступив Маршал Радянського Союзу Г. Жуков. На той час тривало завершення підготовки грандіозної наступальної операції, яка мала розгорнутись від прип'ятських боліт до Чорного моря. 4 березня у наступ мав переходити 1-й Український фронт, 5 березня — 2-й Український фронт, 6 березня — 3-й Український фронт, з 15 березня до наступальних дій залучався 2-й Білоруський фронт. Розглядався варіант здійснення Кримської операції військами 4-го Українського фронту та окремої Приморської армії у березні, проте в силу обставин він був відтермінований.

У 50-ті рр. в науковій літературі існував погляд на весняні операції 1-го і 2-го Українських фронтів як спільну Бужсько-Дністровську наступальну операцію, яка проводилась у тісній взаємодії з Березнігувато-Снігурівською операцією 3-го Українського фронту. Всі вони вважались складовими стратегічної наступальної операції на Правобережній Україні⁵². Одеська та Кримська наступальні операції відносились до «третього удару» — наступу на півдні⁵³. Згодом радянські історики стали вважати, що починаючи від 4 березня 1944 р. розгорнувся другий етап Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції, складовими якої стали операції фронтів та груп фронтів. В історичній літературі утвердились такі назви фронтових операцій: Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція військ 1-го Українського фронту (4.03.44–17.04.44),

Умансько-Ботошанська (у багатьох джерелах — Уманська) наступальна операція військ 2-го Українського фронту (5.03.44–6.04.44, у деяких працях до 17.04.44), Березнігувато-Снігурівська (6.03.44–18.03.44) та Одеська наступальні операції (26.03.44–14.04.44) військ 3-го Українського фронту, Поліська наступальна операція військ 2-го Білоруського фронту (15.03.44–5.04.44)⁵⁴. На думку автора, ці операції склали зміст третього етапу стратегічної наступальної операції на території України в зимовій кампанії Червоної армії.

---

¹ История Второй мировой войны 1939–1945 гг.: В 12 т. / Институт военной истории МО СССР, Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт всеобщей истории АН СССР, Институт истории СССР АН СССР. — М., 1973–1982. — Т. 8: Крушение оборонительной стратегии фашистского блока. — М., 1977. — С. 80.

² *Маништейн Э.* Проигранные победы. Личные записки генерала Вермахта / Эрих фон Манштейн; [пер. с англ. Т.М. Шуликовой]. — М., 2009. — С. 529.

³ *Пауль К.* Восточный фронт: в 2 кн. / Карель Пауль. — Кн. 2: Выжженная земля. 1943–1944. — М., 2003. — С. 330–333

⁴ *Маништейн Э.* Указ. соч. — С. 532–533.

⁵ *Пауль К.* Указ. соч. — С. 332

⁶ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января — 17 апреля 1944 года): в 2 кн. / [под ред. П.А. Ротмистрова]. — М., 1957. — Кн. 2. — С. 4–5.

⁷ Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Военно-исторический очерк: В 4 т. — М., 1958–1959. — Т. 3: Операции Советских Вооруженных Сил в период решающих побед (январь–декабрь 1944). — 1958. — С. 137–138.

⁸ *Маништейн Э.* Указ. соч. — С. 533–536.

⁹ *Москаленко К.С.* На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: в 2 кн. / Кирил Семенович Москаленко. — М., 1979. — Кн. 2: 1943–1945. — С. 278.

¹⁰ История Второй мировой войны. Указ. соч. — С. 80.

¹¹ Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. — М., 1960. — С. 369; История бронетанковых и механизированных войск Советской Армии: В 2 т. / Академия бронетанковых и механизированных войск. — М., 1953. — Т. 2: Бронетанковые и механизированные войска Советской Армии в третьем и четвертом периодах Великой Отечественной войны. — С. 37.

¹² Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (*дали* — ЦАМО РФ). — Ф. 236, оп. 2673, д. 477, л. 1–3.

¹³ ЦАМО РФ. — Ф. 132-А, оп. 2642, д. 13, л. 208.

¹⁴ Разгром немецко-фашистских войск... Указ. соч. — С. 65.

¹⁵ Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. — М., 1961. — С. 638.

¹⁶ Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВКГ: Документы и материалы 1944–1945. Т. 16 (5-4) / [сост. Соколов А.М [и др.]; под. общ. ред. Золотарева В.А.] — М., 1999. — С. 46–54.

¹⁷ Стратегический очерк... Указ. соч. — С. 623.

¹⁸ Операции Советских Вооруженных Сил... Указ. соч. — С. 138.

- ¹⁹ История Второй мировой войны... Указ. соч. — С. 82
- ²⁰ Стратегический очерк... Указ. соч. — С. 638.
- ²¹ Там само. — С. 623.
- ²² Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. 4 (Январь 1944 года — август 1945 года) / [под ред. А. Н. Шиманского]. — М., 1968. — С. 28–30.
- ²³ Русский архив: Великая Отечественная. Генеральный штаб в годы великой отечественной войны: Документы и материалы 1944–1945. Т. 23 (12–4) / [Ефремов А.Д. [и др.]; под. общ. ред. Золотарева В.А.] — М., 2001. — С. 72.
- ²⁴ Україна в полум'ї війни. 1941–1945 / П.П. Панченко, О.І. Утркін, В.І. Горелов [та ін.]. — К., 2005. — С. 319.
- ²⁵ Сборник документов... Указ. соч. — С. 43.
- ²⁶ *Грылев А.Н.* Днепр–Карпаты–Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. — М., 1970. — С. 128; *Моцанский И.Б.* Освобождение Правобережной Украины. — М., 2011. — С. 163; *Лысаковский Ю.Ю.* Освобождение Украины. 1943–1944. Историко-статистическое исследование. — К., 1995. — С. 127.
- ²⁷ Операции Советских Вооруженных Сил... Указ. соч. — С. 138.
- ²⁸ История бронетанковых и механизированных войск... Указ. соч. — С. 55.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Советская артиллерия... Указ. соч. — С. 369–379.
- ³¹ Стратегический очерк... Указ. соч. — С. 638.
- ³² *Кентій А., Лоцицький В.* Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). — К., 2005. — С. 193.
- ³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (*далі* — ЦДАГО України). — Ф. 62.
- ³⁴ *Олійник Ю.В.* Радянські партизанські загони та з'єднання Хмельниччини у 1941–1944 роках: формування, бойова діяльність та чисельність // Воєнна історія Поділля та Буковини: матер. Всеукр. наук. військ.-історич. конф. (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) — К., 2009. — С. 333.
- ³⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 937, арк. 5–8.
- ³⁶ Там само. — Оп. 23, спр. 939, арк. 9.
- ³⁷ Там само. — Ф. 57, оп. 4, спр. 52.
- ³⁸ Там само. — Ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 937.
- ³⁹ *Брицький П.П.* Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.) / Брицький П.П. — Чернівці: Чернівецький держ. університет, 1995. — С. 102–105.
- ⁴⁰ *Патриляк І.К., Боровик М.А.* Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. — Ніжин, 2010. — С. 363.
- ⁴¹ Центральний державний вищих органів влади та управління України (*далі* — ЦДАВО України). — Ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 957.
- ⁴² *Патриляк І.К., Боровик М.А.* Назв. праця. — С. 413.
- ⁴³ *Катуков М.Е.* На острие главного удара. — М., 1985. — С. 291.
- ⁴⁴ *Крайнюков К.В.* Оружие особого рода. — М., 1984. — С. 139.
- ⁴⁵ Історія українського війська (1917–1995) / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.]; упорядник Я. Дашкевич. — Львів, 1996. — С. 399–403.
- ⁴⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 944.
- ⁴⁷ *Веденєв Д., Шевченко С.* Загибель Ватутіна: реалії і версії // Розвіяні міфи. — Київ, 2010. — С. 321–330.
- ⁴⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 957.
- ⁴⁹ Там само. — Спр. 945.

⁵⁰ Захаров Ю.Д. Генерал армии Н.Ф. Ватутин. — М., 1985. — 192 с.

⁵¹ Пауль К. Указ. соч. — С. 333.

⁵² Советская артиллерия... Указ. соч. — С. 369–379.

⁵³ Воробьев Ф.Д., Кравцов В.М. Победы Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (краткий очерк). — М., 1954. — С. 286; Важнейшие операции Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: [сб. статей / [под ред. П.А. Жилина]. — М., 1956. — С. 311–327.

⁵⁴ Гуркин В.В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии / В.В. Гуркин // Воен.-истор. журн. — 1998. — № 2. — С. 20–21.

В статье осуществлен анализ оперативно-стратегической обстановки в Украине накануне второго этапа стратегической наступательной операции советских войск на Правобережье. Освещены замыслы противоборствующих сторон на дальнейшие действия и подготовительные меры к восстановлению наступления украинских фронтов.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Красная армия, Днепровско-Карпатская стратегическая наступательная операция, Вермахт.*

The article analyzes the operational-strategic situation in Ukraine on the eve of the second stage of strategic offensive of Soviet troops on the Right Bank. Highlights of the designs warring parties on further actions and preparatory measures for the resumption of the offensive Ukrainian fronts.

Keywords: *World War, the Red Army, the Dnieper-Carpathian Strategic Offensive, the Wehrmacht.*